

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПРАВОВУ ОСВІТУ В УКРАЇНІ

THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE IMPLEMENTATION OF THE HUMAN RIGHT TO LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

Панчук І.О., к.ю.н.,

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права

Національний університет «Строзька академія»

У статті розглянуто право людини на правову освіту як частину права на освіту в цілому, що виражається в можливості особи здобувати правові знання та опанувати вміння і навички пов'язані з реалізацією нею своїх прав та обов'язків як людини і громадянина у публічному та приватному просторі. Право особи на правову освіту реалізується через загальнодержавну систему правової освіти, в результаті чого формується правова освіченість на індивідуальному та суспільному рівні. Зазначається, що низький рівень правових знань та нехтування належним забезпеченням права особи на правову освіту призводить до процвітання апатії, популізму, стереотипів та нігілізму серед населення. Реалізація права людини на правову освіту розглядається як передумова для формування громадянського суспільства та правової держави. Стверджується, що забезпечення правової освіченості населення залежить від забезпечення права на освіту в державі в цілому, тому процес здобуття правових знань не може бути поза всією системою гарантій права на освіту. Здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення права людини на правову освіту та констатовано, що його реалізація наразі не є пріоритетним напрямом для держави у контексті сформованої сьогодні системи освіти. Досліджені нормативно-правові акти не розглядають правову освіту населення в контексті права на освіту з усіма гарантіями, які з цього слідують. Вказується, що для реалізації права людини на правову освіту важливим є вирішення проблем системи освіти, підвищення рівня гарантування права на освіту в цілому та покращення якості надання освітніх послуг на всіх рівнях. Зазначається, що найбільш ефективним шляхом до забезпечення реалізації права людини на правову освіту для різних груп населення на сьогодні є використання можливостей, які існують на рівні територіальних громад із залученням органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: право на освіту, право на правову освіту, права людини, культурні права, громадянське суспільство, місцеве самоврядування, територіальна громада.

The article examines the human right to legal education as part of the right to education in general, which is expressed in the ability of a person to acquire legal knowledge and master the skills and abilities related to the implementation of his rights and obligations as a person and citizen in public and private space. The right of a person to legal education is implemented through the national system of legal education, as a result of which legal education is formed at the individual and social levels. It is noted that the low level of legal knowledge and neglect of proper provision of the right of a person to legal education leads to the flourishing of apathy, populism, stereotypes and nihilism among the population. The implementation of the human right to legal education is considered a prerequisite for the formation of a civil society and a state based on the rule of law. It is argued that ensuring the legal education of the population depends on ensuring the right to education in the state as a whole, therefore the process of acquiring legal knowledge cannot be outside the entire system of guarantees of the right to education. The analysis of the regulatory and legal support of the human right to legal education was carried out and it was stated that its implementation is currently not a priority for the state in the context of the education system formed today. The studied regulatory and legal acts do not consider the legal education of the population in the context of the right to education with all the guarantees that follow from this. It is indicated that for the implementation of the human right to legal education, it is important to solve the problems of the education system, increase the level of guaranteeing the right to education in general and improve the quality of educational services at all levels. It is noted that the most effective way to ensure the implementation of the human right to legal education for different groups of the population today is to use the opportunities that exist at the level of territorial communities with the involvement of local government bodies.

Key words: right to education, right to legal education, human rights, cultural rights, civil society, local government, territorial community.

Право людини на освіту є одним з фундаментальних конституційних прав, реалізація якого є важливою умовою особистого благополуччя кожного індивіда. Відомо, що від рівня освіченості людини залежить її професійний успіх, рівень доходу та навіть психологічний стан. В той же час, ефективна реалізація права на освіту є передумовою для формування громадянського суспільства та правової держави, адже належний рівень знань, вмінь та навичок впливає на залученість громадян до управління державою, їх самореалізацію у різних сферах громадського життя, їх здатність співпрацювати для захисту своїх прав та інтересів. Йдеться передусім про знання правових та політичних процесів, які відбуваються у державі та суспільстві, тобто про правову та політичну освіченість.

Слід погодитись з твердженням, що проголошення економічних, соціальних і культурних прав, до яких відноситься і право на освіту, орієнтоване на перспективу. Воно задає вектор розвитку. За відповідними правами визнається програмний, рамковий характер. Їх наповнення конкретним юридичним змістом змінюється в міру проведення соціальних реформ, зростання добробуту, загального поліпшення економіки держави тощо [1, с. 712]. В свою чергу, низький рівень правових знань та нехтування належним забезпеченням права особи на правову

освіту призводить до процвітання апатії, популізму, стереотипів та нігілізму серед населення, що в результаті лише підсилює корупцію та некомпетентність у владних колах.

За визначенням Мельничук О. право на освіту – це правова можливість, визнана невід'ємною, загальною та рівною, яка необхідна для задоволення потреби особи у здобутті знань, формуванні умінь, навичок з метою гармонійного розвитку її та суспільства, що забезпечується державою, а також соціальним середовищем в цілому [2, с. 98]. При цьому, ми переконані, що право на освіту це в тому числі і право людини на правову освіту, яка в процесі побудови громадянського суспільства та правової держави є однією з найбільш важливих сфер знань. Звідси, можна визначити право людини на правову освіту як таке, що виражається в можливості особи здобувати правові знання та опанувати вміння і навички пов'язані з реалізацією нею своїх прав та обов'язків як людини і громадянина. Проаналізувавши нормативно-правове забезпечення цього права варто констатувати, що його реалізація наразі не є пріоритетним напрямом для держави у контексті сформованої сьогодні системи освіти.

У вітчизняній правовій науці є чимало праць, які розглядають питання правової освіти населення. При цьому, лише окремі наукові роботи відступають від суто теоре-

тичної рамки дослідження цієї проблематики, вносячи більш конкретні пропозиції. Окрім того, різноманіття досліджень у цій сфері зумовлює також деяку термінологічну невизначеність. Зокрема, як синоніми вживаються терміни правова грамотність та правова освіченість, правова компетентність, правова культура та правосвідомість, а також правове виховання та просвіта. У будь-якому разі, насправді такий понятійний плюралізм не видається нам суттєвою проблемою, адже основним завданням правової науки є пошук певної концепції, яку суспільство та держава змогли б взяти за основу формування ефективної політики у сфері реалізації права людини на правову освіту. Передусім треба пам'ятати, що забезпечення правової освіченості населення залежить від забезпечення права на освіту в державі в цілому, тому процес здобуття правових знань не може бути поза всією системою гарантій права на освіту.

Як пише Оніщенко Н., правову освіченість слід розуміти як засвоєння правових знань на певних етапах державно-правового розвитку у визначених темпорально-просторових координатах, а правову освіту – як єдину загальнодержавну систему усвідомлення ролі й дієвості права, вивчення чинного законодавства, яка охоплює всі верстви населення. Таким чином, правова освіченість – це рівень правової освіти [3, с. 36]. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що право особи на правову освіту реалізується через загальнодержавну систему правової освіти в результаті чого формується правова освіченість на індивідуальному та суспільному рівні.

Сутність правової освіченості, на думку окремих вітчизняних дослідників, полягає передусім у тому, що особа знає свої конституційні права та обов'язки і відповідно до цього обирає той чи інший варіант поведінки, який не суперечить закону та характеризує її реальну підготовленість і можливість діяти зі знанням справи [4, с. 576]. Таким чином, право на правову освіту передбачає можливість людини набути вміння та навички для активної реалізації своїх інтересів в правовій площині, в публічному чи приватному просторі, а не лише отримання знань, що дозволяють їй дотримуватись норм права.

Цікавим є визначення правової грамотності або ж правової освіченості, яке дає нам професор Д. Б. Уайт. Він зазначає, що це такий рівень компетентності в правовому дискурсі, який необхідний для того, щоб вести змістовне й активне життя в сучасному світі – сповненому різноманітних правових процесів і подекуди досить суперечливому. Юридична грамотність при цьому не означає вміння складати юридичні документи, або вирішувати юридичні справи, або розуміти усі нюанси державного управління, але передбачає розуміння коли і як звернутися до фахівців, які компетентні в усіх цих питаннях. При цьому, що важливіше, у своєму повсякденному житті юридично освічена людина може задовольняти та захищати свої інтереси: наприклад, у відносинах з орендодавцем або орендарем, у взаємодії з поліцією чи іншими органами державної влади. Юридична грамотність має давати людині змогу не лише слідкувати за новинами у юридичній сфері, але й оцінювати їх, а також ефективно здійснювати відповідальні громадянські обов'язки (наприклад, бути обраним присяжним для здійснення правосуддя чи представником шкільної ради) [5].

Це дає нам можливість зробити висновок про той мінімальний обсяг правових знань, який має право отримати людина, щоб реалізуватися як активний, залучений до життя спільноти та до державного управління член громадянського суспільства. Очевидно, що ці знання в найзагальнішому вигляді повинні стосуватися основ правопорядку та публічного управління, основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. В межах цих тем громадянин повинен бути достатньо обізнаний у досить широкому колі питань, починаючи від розуміння концеп-

ції права та його елементів, і завершуючи знанням трудових прав людини, і різних видів трудових договорів. Для того, щоб громадянське суспільство розвивалось та утверджувало свої позиції, його члени повинні розуміти і те, що таке народний суверенітет, і водночас знати механізми формування місцевих бюджетів та бюджету держави.

На сьогодні, як показує практика, вітчизняна система освіти довела свою неефективність у сфері правової освіти населення. Причинами цього стали як загальні для всієї освітньої сфери проблеми, так і відсутність сучасних чітких загальнодержавних стандартів правової освіти, на які могли б орієнтуватися заклади освіти, громадські організації, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти освітнього процесу. Це демонструє, що право людини на отримання правових знань не визнається з боку держави достатньо вагомою частиною права на освіту в цілому.

Якщо не брати до уваги нормативно-правових актів початку 2000-х років, таких як Національна програма правової освіти населення 2001 року, яка очевидно не відповідає вимогам сучасності, то питання забезпечення освіти населення у правовій сфері регулюється на найвищому нормативному рівні у Законі України «Про безоплатну правову допомогу». У 2023 році до цього закону були внесені положення, які визначили правопросвітництво як комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня правової свідомості, культури та освіченості осіб, які перебувають під юрисдикцією України, у тому числі розповсюдження інформації про захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, виконання їх обов'язків, роз'яснення щодо порядку надання безоплатної правничої допомоги та доступу до неї, а також покладали обов'язок зі здійснення цих заходів на центри з надання безоплатної правничої допомоги [6]. Як бачимо, про комплексний механізм реалізації цих норм поки що не йдеться, тому їх дія, на нашу думку, має дуже обмежений вплив на ситуацію з забезпеченням права людини на отримання правових знань.

Також, одним з найновіших правових актів у цій сфері є Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, що затверджена Кабінетом Міністрів України у 2018 році. Одним з стратегічних напрямів громадянської освіти за цим документом є саме правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні права та обов'язки [7]. Однак вказана Концепція має дуже загальний та програмний характер, як і деякі прийняті на її основі акти.

Необхідно також зазначити, що жоден з згаданих нормативно-правових актів не розглядає правову освіту населення саме в контексті права на освіту з усіма гарантіями, які з цього слідує та суворою необхідністю їх дотримуватись. Очевидно, що доступ до актуальних, практично орієнтованих правових знань мають лише окремі групи людей, які часто самі цілеспрямовано шукають відповідні освітні програми різних рівнів або отримують правові знання волею випадку. Відповідно, можна погодитися з Гарсінівом Т. з приводу того, що аналіз нормативно-правової бази стосовно правоосвітньої проблематики показує те, що значна частина завдань тих чи інших органів не виконується, і підтвердженням цього є низка невіршених державою у цьому напрямку проблем та низький рівень правосвідомості українського суспільства [8, с. 17].

Погоджуємось також із твердженням, що досить складно визначити чи реалізується право особи на отримання правової освіти, адже правова освіта в Україні як процес надання знань, вмінь і навичок про права, свободи й обов'язки людини не є виокремленою ланкою освітньої сфери, тому її становлення й розвиток дуже важко простежити сучасним дослідникам [9, с. 14]. Дійсно, досить важко проаналізувати, які саме правові знання отримують учні загальноосвітніх шкіл чи студенти університетів, та чи дозволяють діючі в українських освітніх закладах

методики викладання сформувати у молоді належний рівень правової освіченості. Відомо, що особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. І кожен з цих рівнів сьогодні потребує фундаментального перегляду щодо стандартів правової освіти населення, суб'єктів її забезпечення, інструментів та ресурсів.

При цьому, не можна заперечувати і певних здобутків у сфері реалізації людиною свого права на здобуття правової освіти та підвищення правової освіченості населення в Україні. З початком повномасштабного вторгнення значно зросла зацікавленість українців у отриманні правових знань. Так, силами окремих громадських організацій, ЗМІ, міжнародних організацій, іноземних урядів ініційовано запуск таких освітніх онлайн платформ як EdEra, Prometheus, Гурт, Цент «ЮрФем: освіта» та інші, які пропонують різноманітні курси, програми, відеоуроки та вебінари на правову тематику. Окрім того, на сьогодні правопросвітньою роботою досить успішно займаються також юридичні клініки при навчальних закладах, які здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право». Втім, незважаючи на доволі високу ефективність роботи таких суб'єктів, вона наразі не має системного характеру і охоплює досить обмежене коло осіб, переважно молоді.

Навряд чи згадану фрагментарну правову освіту можна назвати достатньою для формування такого рівня правової освіченості, який би міг стати надійним фундаментом громадянського суспільства та правової держави в Україні, особливо в умовах війни. Звичайно, вирішення проблем системи освіти, підвищення рівня гарантування права на освіту в цілому, покращення якості надання освітніх послуг на всіх рівнях призведе і до підвищення якості правової просвіти. Проте, зворотній зв'язок у цьому контексті є не менш важливим: правова освіченість громадян дозволить їм активувати інструменти громадянського суспільства та питань сприяння ефективній реалізації права на освіту для кожного.

Ми переконані, що найбільш близьким шляхом до забезпечення реалізації права людини на правову освіту на сьогодні є використання можливостей, які існують на місцевому рівні. Так само як участь громадян у місцевому самоврядуванні завжди є найбільш близьким шляхом до формування громадянського суспільства.

У наслідок реформи децентралізації до повноважень органів місцевого самоврядування було віднесено досить широке коло питань, в тому числі створення освітньої системи, яка відповідала б потребам жителів громади.

В умовах війни саме органи місцевого самоврядування забезпечують найбільш гнучкі підходи до освіти, оперативно адаптуються до нових обставин. Так само, в межах своїх повноважень саме місцева влада може організувати ефективну систему правової освіти на території громади, використовуючи діючі освітні заклади, здійснюючи добір професійних кадрів, їх навчання, заохочуючи неформальні освітні ініціативи та співпрацюючи з громадськістю. На рівні громади є можливість забезпечити реалізацію права на правову освіту не лише для молоді, але й для більш широкого кола місцевих жителів.

Позитивні приклади такої правопросвітницької діяльності уже існують. Успішні практики впровадження проєктів правової освіти в окремих територіальних громадах висвітлює ГО «Стратегії і технології ефективного партнерства». Це, зокрема, організація шкільних правових клубів при закладах освіти, позашкільна правова освіта через комплексні навчальні програми або окремі гуртки з обов'язковим залученням до цього процесу шкільних вчителів права, проведення окремих серій навчання для старшокласників шкіл громади щодо прав людини із залученням авторитетних для дітей спікерів/ок та з елементами практичних завдань, прив'язаних до реального життя, створення кіноклубів медіапросвіти з прав людини та інші. Також, серед іншого, це такі правопросвітницькі заходи для дорослих як навчальні заходи на теми захисту навколишнього середовища, проблематики нерівності та дискримінації, протидії корупції, а також навчальні заходи для груп громадян, які мають спільні правові потреби або правові проблеми (паї, аліменти, безоплатне отримання земельних ділянок, питання ОСББ, комунальні послуги) [10].

Таким чином, для того щоб забезпечити реалізацію права людини на правову освіту, потрібно щоб уся система гарантій права на освіту поширювалась також і на сферу отримання людиною правових знань. Право на правову освіту потребує визнання, захисту і охорони, що дасть змогу кожному реалізувати себе як члена громадянського суспільства, захистити свої права та долучитися до побудови правової держави. Належна увага до гарантій реалізації права на здобуття правових знань повинна бути базовою, системною рисою вітчизняної освіти, що вимагає існування якісної нормативно-правової основи правопросвітньої діяльності, формування держаних інститутів, які б здійснювали управління і контроль у цій сфері, а також співпраця з громадськістю та органами місцевого самоврядування щодо впровадження відповідних освітніх програм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Котуха О.С., Подорожна Т.С. Право на освіту в практиці європейського суду з прав людини: загальнотеоретичний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 710–715.
2. Мельничук О.Ф. Право людини на освіту. Вінниця : «Меркьюрі-Поділля», 2013. 440 с.
3. Оніщенко Н. Правова освіченість у контексті рівнів правової освіти. *Віче*. 2012. № 23. С. 35–37.
4. Теорія держави і права. Академічний курс / ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
5. White, James Boyd. The Invisible Discourse of the Law: Reflections on Legal Literacy and General Education. *U. Colo. L. Rev.* 54 (1983): 143–59. URL: <https://repository.law.umich.edu/articles/2113/> (дата звернення 25.11.2024).
6. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460–VI. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення 25.11.2024).
7. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення 25.11.2024).
8. Гарасимів Т. Модуси формування правової культури молоді в університетському середовищі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. № 1 (25). С. 15–22.
9. Заець А. С. Правова освіта як структурний компонент освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Випуск 42. 2017. С. 13–16.
10. Правопросвіта в громаді як елемент місцевої інфраструктури вирішення правових проблем. *Стратегії та технології ефективного партнерства*: веб-сайт. URL: <https://www.stepngo.in.ua/pravova-dopomoha-pravoprosvita/> (дата звернення 25.11.2024).